

SERVICE-LEARNING IN HOGER ONDERWIJS

De samenleving als
krachtige leeromgeving

| OWL PRESS |

**Kaat Somers
Nicolas Standaert
Maaike Mottart**

Inhoud

Voorwoord	11
Inleiding	15
DE SERVICE-LEARNING PEDAGOGIE	
1 De WAT en het WAAROM van service-learning	25
1 Een service-learning definitie	25
2 De drie kerncomponenten van service-learning	26
2.1 Engageren – Maatschappelijke dienstverlening	26
2.2 Leren – Vakinhoudelijk, persoonlijk en maatschappelijk leerproces	29
2.3 Reflecteren	32
3 De meerwaarde van service-learning voor student, docent en maatschappij	31
3.1 De meerwaarde voor de student	34
3.2 De meerwaarde voor de docent	36
3.3 De meerwaarde voor de maatschappij en maatschappelijke partners	37
4 Ontwikkelen van kwaliteitsvolle service-learning praktijken	38
4.1 Een evenwaardige plaats voor ‘service’ en ‘learning’	38
4.2 Groeien naar service-learning	41
4.3 Co-creatie van bij de start	42
5 Evolutie in internationaal perspectief	43
5.1 Latijns-Amerikaanse traditie	43
5.2 Noord-Amerikaanse traditie	45
5.3 Service-learning in Europa en Vlaanderen	45
6 Conclusie: service-learning voor waardevol en waarden-vol onderwijs	47
2 Ontwikkel je service-learning vak	51
1 Het ontwikkelen van een service-learning vak: een dynamisch proces	51
2 Onderzoek	54
2.1 Motivatie: het waarom van het service-learning vak	54
2.2 Probleemstelling en doelen bepalen	56
3 Ontwerp en voorbereiding	60
3.1 Belang van afstemming	60
3.2 Werkvormen	61
3.3 Begeleiding doorheen het vak: de juiste balans tussen ondersteunen en uitdagen	62
3.4 Randvoorwaarden bepalend voor het ontwerp	63
3.5 Aandachtspunten bij de ontwikkeling van een service-learning vak	67
4 Projectuitvoering	68
5 Afsluiter: vieren en evalueren	69
6 Conclusie	70
3 Reflectie in service-learning	73
1 Inleiding	73
2 Waarom is reflectie zo belangrijk in service-learning?	73
2.1 Reflectie slaat de brug tussen engageren en leren	74
2.2 Reflectie helpt studenten hun eigen verhaal articuleren en in perspectief plaatsen	75
2.3 Reflectie heeft een transformatieve kracht	77
3 Hoe kan je reflectie kwaliteitsvol vormgeven en begeleiden?	79
3.1 De voorbereiding van je tocht: motivatie en planning	79
3.2 Onderweg: ontdekken en ontmoeten	80
3.3 Even rusten, dan weer door: reflectie als veilige, open ruimte	81
3.4 Na de tocht, op de bergtop: terugblikken en vooruitkijken	82
3.5 De rode draad: een intentioneel georganiseerde wandeltocht met afwijking waar nodig	83
4 Hoe reflecteren? Aan de slag met het DEAL-model voor reflectie	83
4.1 Het DEAL-model van Ash en Clayton	84
4.2 Onderdelen van het DEAL-model	86
4.3 Examine: reflecteren aan de hand van de drie leerdomeinen	87
5 Conclusie: een uitnodiging tot reflectie	91

4	Evaluëren in service-learning – Uitdagingen en suggesties	95
1	Inleiding	95
2	Evaluatie gekoppeld aan reflectie en leerdoelen: het DEAL-model	97
3	Beoordeling van de reflectie: voldoende toereikend?	102
4	Moeten we wel punten geven?	103
5	Nadruk op formatieve groei	105
6	De rol van de docent in formatieve evaluatie	106
7	Beoordelen van de maatschappelijke ervaring: evaluatie op locatie	107
8	360°-evaluatie voor een holistische beoordeling van de student	109
9	Conclusie	111
5	Partners in en voor sociale verandering - Transformatieve partnerschappen in service-learning	115
1	Inleiding	115
2	Wie zijn de partners in service-learning?	116
3	Hoe komt een partnerschap tot stand?	119
3.1	Wie legt het contact?	119
3.2	Belang van verwachtingsmanagement en heldere communicatie	121
4	Strategische en duurzame partnerschappen	123
4.1	Partnerschap op basis van nabijheid	123
4.2	Partnerschap vanuit de opdrachtverklaring van de instelling	125
5	Conclusie: samenwerking als een wederkerig en co-creatief proces	126

SERVICE-LEARNING & TRENDS IN HOGER ONDERWIJS

6	Service-learning en inter/transdisciplinariteit	133
1	Inleiding	133
2	Mono-, multi-, inter- en transdisciplinariteit	134
3	Wicked problems	137
4	Ontwerp	138
5	Interdisciplinair leren	139
6	Voordelen van interdisciplinaire service-learning	140
6.1	Motivatie verhoogt	140
6.2	Zelfeffectiviteit neemt toe	141
6.3	Kennisverbreding	141
6.4	Kansen voor boundary crossing	142
6.5	Dubbele opbrengst	144
7	Interdisciplinaire service-learning ondersteunen	144
7.1	Samenwerking faciliteren	145
7.2	Scaffolding	145
7.3	Feedback, verbinden en het delen van ervaringen	146
7.4	Reflectie	146
8	Interdisciplinair leren: hoe beoordelen?	147
9	Conclusie	148
7	Service-learning voor duurzame ontwikkeling	151
1	Inleiding	151
2	Duurzaamheidsuitdagingen: wicked en wickedness	152
3	Duurzame ontwikkeling in het onderwijs	153
3.1	Groeiende aandacht voor duurzame ontwikkeling	153
3.2	Onderwijs voor duurzame ontwikkeling	154
4	Service-learning voor duurzame ontwikkeling	157
4.1	Service-learning ter versterking van duurzaamheidseducatie	157
4.2	Duurzaamheid voor verdieping van service-learning	159
4.3	Vormgeving van service-learning voor duurzame ontwikkeling	160
5	Conclusie: hoger onderwijs voor duurzame ontwikkeling	162

8	Leren over, in en door diversiteit in service-learning, makkelijker gezegd dan gedaan?!	165	3	Voorzichtigheid is geboden	199
1	Inleiding	165	4	Hoe service-learning en technologie elkaar verrijken	201
2	Diversiteit als maatschappelijke opdracht voor het hoger onderwijs	166	4.1	Nieuwe werkvormen en methoden	201
3	Grenzen verleggen: de (grootstedelijke) diverse leeromgeving	168	4.2	Service-learning ter versterking van voltijds digitaal onderwijs	202
4	Leren over, in en door diversiteit in service-learning	169	4.3	Vervagen van grenzen	204
5	Diversiteit in praktijk: aandachtspunten voor inclusieve service-learning	173	4.4	E-service-learning als motor voor digitale transitie	205
6	Conclusie: pleidooi voor bescheidenheid en meerstemmigheid	177	5	Aandachtspunten voor succesvolle e-service-learning	207
9	Service-learning en internationalisering	181	5.1	Technologie	207
1	Inleiding	181	5.2	Communicatie	208
2	Wat is internationale service-learning?	183	5.3	Vakontwerp	209
3	Maatschappelijke partners in internationale service-learning	186	6	Conclusie	210
4	Uitdagingen en valkuilen van internationale service-learning	188	Conclusie – Service-learning als katalysator voor transformatief hoger onderwijs		
4.1	Het belang van wederkerigheid en horizontale solidariteit	188	1	Inleiding	209
4.2	Het gewicht van het Globale Noorden	189	2	Institutionele inbedding van service-learning	213
4.3	Insertie in de lokale cultuur en machtsverhoudingen	190	3	Waardevolle en waarden-volle pedagogie: transformatief hoger onderwijs	216
5	Aanbevelingen	190	4	Service-learning als een pedagogie van grenzen	217
5.1	Investeer in selectie en omkadering van studenten en maatschappelijke partners	191	Service-learning principes		
5.2	Vertrek vanuit duurzame en institutionele partnerschappen	191	Referentielijst		
5.3	Het proces is belangrijker dan het resultaat	192	Biografieën auteurs		
6	Conclusie	192	221		
10	Service-learning voor een meer mensgerichte transitie naar een inclusieve digitale samenleving	195	229		
1	Inleiding	195	241		
2	Effectieve integratie van technologie in service-learning: van instrumentele naar pedagogische integratie	196			
2.1	Van instrumentele naar pedagogische integratie	196			
2.2	E-service-learning	197			

Voorwoord

Onderwijs voor solidariteit

Onderwijs komt tot stand binnen een samenleving. Vandaag leven we in een boeiende en vooral uitdagende tijd, waarop het onderwijs van de toekomst een antwoord dient te vinden. Onze tijd wordt wel eens vergeleken met de industriële revolutie. Deze keer moet de ecologische transitie echter veel sneller gaan, en weidser. Waar de sociale verzorgingsstaat, als antwoord op de sociale kwestie van de 19de eeuw, vorm kreeg in meer dan 150 jaar en in een klein deel van de wereld, moeten wij nu binnen een tijdsspanne van nauwelijks 30 jaar een rechtvaardige transitie maken, wereldwijd. Nog nooit in de geschiedenis heeft zo'n grote maatschappelijke verandering zich in zo'n korte tijd moeten voltrekken.

Ongeveer 15% van de Belgische gezinnen leeft onder de armoedegrens, en nog eens circa 15% heeft een inkomen dat niet meer dan 20% boven deze grens ligt. Ongeveer een derde van de gezinnen heeft dus geen of slechts beperkte financiële middelen om te investeren in duurzame technologieën zoals warmtepompen, zonnepanelen, laat staan elektrische auto's om zo de onvermijdelijke stijgingen van prijzen van fossiele brandstof en voeding te vermijden. In armere landen, binnen Europa en in de wereld, liggen deze cijfers nog vele malen hoger.

Solidariteit

De geschiedenis leert dat alleen diepere en bredere solidariteit ons vreedzaam door grote transities kan leiden. Ook nu moet de samenwerking, zowel Europees als mondiaal, worden versterkt, zoals Robert Schumann na het cataclysm van de wereldoorlogen goed begrepen had: *'L'esprit européen, c'est la volonté de solidarité au cœur du danger'*. Bijgevolg zag hij concrete solidariteit als basis om het Europees project tot stand te brengen: *'L'Europe ne se fera pas d'un coup, ni dans une*

construction d'ensemble : elle se fera par des réalisations concrètes créant d'abord une solidarité de fait'.

Lasten en baten moeten rechtvaardiger worden verdeeld, iets dat de industriëlen en vakbondslieden die in 1944 het 'Ontwerp van overeenkomst tot sociale solidariteit' onderhandelden, ook goed begrepen hadden. De ecologische transitie stelt ook nu moeilijke kwesties van distributieve en erkennings- en participatieve rechtvaardigheid. Deze veelzijdige nadruk op solidariteit vormt een belangrijke richtingaanwijzer voor al wie aan toekomstgericht hoger onderwijs vorm wil geven. Ervaring met en aandacht voor solidariteit in het onderwijs zijn een grondvest om solidariteit in de samenleving te kunnen voeden.

Warme en koude solidariteit

Warme solidariteit is de nabije, filantropische solidariteit, die van onderuit groeit, op plaatsen voor sociale innovatie. Koude solidariteit zijn de structurele, wettelijk gewaarborgde mechanismen van sociale zekerheid, collectieve goederen en diensten.

Vaak wordt warme solidariteit tegengesteld aan structurele, koude solidariteit. Dat is fout. Beide vormen zijn nodig om een samenleving te dragen en veilig doorheen transitie te leiden: ze vullen elkaar aan en versterken elkaar. Voedselbanken mogen natuurlijk nooit dienen als stoplap op tekortkomingen van de sociale zekerheid. Structurele solidariteit is sterker want gebaseerd op rechten, het omvat bredere solidariteitskringen en steunt op instituties, afdwingbare wetten en besluiten.

Maar het middenveld, sociale ondernemingen en innovatieve projecten zijn onmisbaar. Ze luiden de klok – denk aan de klimaatjongeren of aan 'Noodhulp onder protest', de slogan van de voedselbanken. Ze brengen experimenten voort – en ze slaan bruggen. De sociale zekerheid is voortgekomen uit kleine vormen van solidariteit op beperkte schaal, zoals de maatschappijen van onderlinge hulp in een groeiend aantal bedrijven. Ze brengen eveneens nieuwe kennis voort om complexe problemen aan te pakken. Warme solidariteit helpt noden te verlichten. Het brengt hoop en vertrouwen, en maakt gelukkig, omdat mensen daar iets kunnen betekenen voor elkaar en steentjes kunnen verleggen.

De samenhang tussen warme en koude solidariteit vormt een uitdaging voor hoger onderwijs: hoe kunnen jongeren buiten de muren van het leslokaal treden om warme solidariteit in de krachtige leeromgeving van de samenleving te ervaren? En hoe kunnen ze inzicht krijgen in de nood aan structurele veranderin-

gen binnen die samenleving, en creatieve oplossingen zoeken tot koude solidariteit die bijdraagt aan een meer rechtvaardige wereld?

Moreel kompas

Iedereen voelt aan dat de transitie een grondige verbouwing vereist van onze welvaartsstaat. Maar hoe moeten we dat aanpakken? De geschiedenis leert dat ingrijpende maatschappelijke veranderingen niet succesvol van bovenaf kunnen worden opgelegd. Modellen die gebaseerd waren op een starre blauwdruk van een utopie mislukten keer op keer.

De sociale verzorgingsstaat was nooit een utopie zoals door Thomas More meesterlijk bespot in *Utopia*. Er was geen vastomlijnd plan, het was een dynamisch project, een voortdurend groeiend en veranderend geheel, van onderuit opgebouwd, voortdurend zoekend naar evenwicht en compromis in wisselende spanningsvelden. Stukje bij beetje kwam hij tot stand, door sociaal overleg, politieke arbitrage, en met de medewerking van vele partners en organisaties, groot en klein. *Muddling through*: met de voeten in de modder, al werkend en al lerend, samen zoekend naar de best mogelijke oplossingen.

Het is nu niet anders, en ook daar ligt een uitnodiging voor hoger onderwijs.

In dit lastige en conflictvolle proces is een sterk en betrouwbaar moreel kompas essentieel, als houvast om de juiste koers te houden. Tijdens de industriële revolutie bood de encycliek *Rerum Novarum* een moreel kompas voor de sociale uitdagingen van die tijd. Vandaag hebben we *Laudato Si'*, dat oproept tot een ecosociale wereld. Ook UNESCO bepleit een nieuw sociaal contract voor toekomstgericht onderwijs. Deze en andere teksten vormen een inspiratie om verder een moreel kompas voor hoger onderwijs uit te bouwen.

Wat betekent dat allemaal voor het pedagogisch model voor hoger onderwijs?

Als docenten moeten we studenten inzicht geven in hoe de wereld in elkaar zit en wat kan bijdragen tot verandering. We moeten hen kritisch leren nadenken over alternatieve toekomst, met feiten, cijfers en wetenschappelijke analyse. Maar ook door participatief ervaringsgericht onderwijs waarbij geleerd wordt in en door maatschappelijk engagement in plaatselijke initiatieven van warme solidariteit, mee zoekend naar antwoorden op de noden van de tijd en meedenkend over alternatieve toekomst.

Dit boek reikt tal van voorbeelden aan van hoe dit reeds in Vlaanderen gebeurt door de innovatieve en unieke onderwijscultuur van service-learning. Bovendien biedt het een sterk onderbouwd inzicht in de vele facetten van het pedagogisch model van service-learning. Het is het resultaat van een concrete samenwerking tussen docenten en onderwijsondersteuners uit zowat alle instellingen van hoger onderwijs in Vlaanderen. Daarmee draagt het boek niet alleen inhoudelijk, maar ook daadwerkelijk bij tot de gezamenlijke zoektocht naar onderwijs voor solidariteit.

Service-learning vaart op kennis, engagement en hoop. In de transformatieve tijd die de onze is, zou elke jongere de kans moeten krijgen om daaraan deel te nemen.

Bea Cantillon

Professor emeritus sociaal beleid, Universiteit Antwerpen
– voorzitter UCSIA vzw

Inleiding

Kaat Somers (UCSIA vzw), Maaïke Mottart (Arteveldehogeschool)
& Nicolas Standaert (KU Leuven)

‘Onze mensheid en planeet Aarde staan onder bedreiging. De pandemie heeft aangetoond hoe kwetsbaar en onderling verbonden we zijn. Nu is er dringend gezamenlijke actie nodig om van koers te veranderen en onze toekomst opnieuw vorm te geven.’ (UNESCO, 2021, p.1)

Met deze oproep begint het UNESCO-document *Reimagining our futures together*¹ over het onderwijs van de toekomst. Onze samenleving wordt geconfronteerd met complexe maatschappelijke problemen zoals klimaatverandering, migratie en armoede, zogenaamde *wicked problems*, vraagstukken waarvoor geen eenvoudige oplossingen bestaan. In deze context volstaat een onderwijsopleiding gericht op een specifiek beroep of werkveld vaak niet langer. Onze huidige kennismaatschappij vraagt van hoger onderwijs dat het studenten ‘toekomstgericht’ opleidt, met de nodige kennis, vaardigheden én attitudes om een levenslange positieve bijdrage te leveren aan een duurzame samenleving.²

Bovendien groeit het besef dat waardevolle kennis niet alleen binnen de muren van onderwijsinstellingen aanwezig is, maar ook daarbuiten. Zo vinden nieuwe, eerder ongehoorde stemmen hun weg naar wetenschappelijk onderzoek en onderwijs.³ Hierdoor vervaagt de grens tussen kennisinstellingen en de maatschappij en verandert de rol van universiteiten en hogescholen: naast onderzoek en onderwijs wordt sociale verantwoordelijkheid in samenwerking met maatschappelijke partners hoe langer hoe meer gezien als een derde kernopdracht van het hoger onderwijs. Deze context daagt het hoger onderwijs uit: hoe leiden we studenten op die zich richten op de wereld en de toekomst mee vorm willen geven?

Bovenstaande tendensen geven voeding aan een roep voor meer authentiek en ervaringsgericht leren in hoger onderwijs, met aandacht voor reële uitdagingen in de samenleving. Traditioneel vindt hoger onderwijs plaats in een schoolse omgeving:

een aula of praktijklokaal waarin de docent de wereld binnenbrengt. Authentiek leren vraagt dat studenten uit deze vertrouwde omgeving stappen, en zelf de samenleving betreden. Die samenleving wordt dan het ‘klaslokaal’ waarin ze worden uitgedaagd om samen te werken met anderen en zich te oriënteren binnen de complexe en onzekere maatschappelijke realiteit.⁴ Zo wordt de samenleving zelf een krachtige leeromgeving.

Service-learning is een manier om dit authentiek leren vorm te geven en kan daarmee een antwoord zijn op de nieuwe noden in het onderwijs en de samenleving. In service-learning gaan studenten in samenwerking met externe, maatschappelijke partners op zoek naar antwoorden op de uitdagingen van de hedendaagse samenleving. De pedagogie helpt studenten om dat wat ze leren te koppelen aan de samenleving waarin ze leven, én geeft maatschappelijke actoren een stem in het onderwijs.

Met service-learning kunnen hogeronderwijsinstellingen hun onderwijs, onderzoek en dienstverlening afstemmen met, en ten dienste stellen van de samenleving. Onderwijs en onderzoek worden relevanter, zichtbaarder en toegankelijker doordat ze gelinkt worden aan de sociale realiteit. Nieuwe onderzoeksvragen en onderzoeksvormen treden hierdoor naar voren en nieuwe inzichten sijpelen binnen in het onderwijs. Het is een manier voor hoger onderwijs om vanuit de drie kernopdrachten van onderwijs, onderzoek en dienstverlening bij te dragen aan een meer duurzame, solidaire en rechtvaardige samenleving.

In dit boek maak je kennis met de wat, het waarom, en hoe van de service-learning pedagogie. We lichten de kernprincipes van service-learning toe en maken een kruisbestuiving tussen service-learning en andere relevante educatieve thema's. Hiermee willen we je op weg helpen om zelf aan de slag te gaan in je eigen onderwijspraktijk. Dat alles doorspekken we met een waaier aan voorbeelden uit de hogeronderwijsinstellingen van het Vlaamse Netwerk voor Service-Learning in Hoger Onderwijs.

Het boek *Service-learning in hoger onderwijs – De samenleving als krachtige leeromgeving* bestaat uit vier delen: een inleidend gedeelte over de wat en het waarom van de service-learning pedagogie; een tweede deel waarin we handvaten aanreiken voor service-learning vakontwerp; een derde, thematische verkenning van actuele trends in het hoger onderwijs en hoe service-learning daarin vorm kan krijgen; en een laatste, concluderend hoofdstuk waarin we de mogelijkheden van service-learning als transformatieve onderwijsvorm verkennen.

In het eerste deel van het boek staan we stil bij **de wat en het waarom van de service-learning pedagogie**. Kaat Somers (UCSIA vzw), Maaïke Mottart (Arteveldehogeschool) en Nicolas Standaert (KU Leuven) stellen een service-learning definitie voor en bespreken de drie kerncomponenten van service-learning praktijken: engageren, leren en reflecteren. Ze beschrijven de meerwaarde van service-learning voor de verschillende betrokken actoren, en wijzen op de belangrijkste aandachtspunten in de ontwikkeling van een kwaliteitsvolle service-learning praktijk. Ten slotte bespreken ze ook kort de internationale trends en hoe service-learning in Vlaanderen daarbinnen past, en breken ze een lans voor service-learning als waardevol en waarden-vol onderwijs.

Deel twee van het boek zoomt in op service-learning als pedagogie. De hoofdstukken in dit deel bieden je handvaten om zelf met service-learning aan de slag te gaan in je eigen onderwijspraktijk.

In hoofdstuk twee reiken Nele De Witte (Karel de Grote Hogeschool), Charlotte Haesevoets (Universiteit Hasselt) en Rebecca Ressler (Thomas More Hogeschool) je enkele ingrediënten aan voor **de ontwikkeling van een succesvol service-learning vak**. Onder andere de motivatie van docent en student, de identificatie van een relevant maatschappelijk probleem, leer- en vormingsdoelen, en de begeleiding door de docent doorheen het vak maken deel uit van het recept voor een kwalitatief service-learning vakontwerp. De auteurs geven je ook enkele randvoorwaarden mee om tot een kwaliteitsvol service-learning vak te komen en staan stil bij de belangrijkste aandachtspunten.

Marie-An Knops (KU Leuven), Franne Schepers (Universiteit Hasselt) en Aaron Soens (Odisee Hogeschool) duiken in hoofdstuk drie dieper in de **reflectiecomponent van service-learning**. Wat is reflectie en wat is de meerwaarde ervan? Hoe kan reflectie vorm krijgen? De auteurs nemen je mee op een tocht door de wondere wereld van reflectie. Ze duiden op het belang van reflectie als verbinding tussen het leren en engageren en om studenten te helpen om hun eigen persoonlijke verhaal te articuleren en in perspectief te plaatsen. Aan de hand van de metafoer van een bergtocht reiken de auteurs je enkele concrete handvaten aan voor de vormgeving en begeleiding van reflectie.

De vraag ‘Hoe service-learning evalueren?’ komt aan bod in hoofdstuk vier. Nicolas Standaert (KU Leuven) bespreekt de mogelijkheden en uitdagingen voor de **evaluatie van studenten bij service-learning vakken**. Hij verkent het potentieel

van evaluatie aan de hand van reflectie. Daarnaast reikt hij ook mogelijkheden aan om studenten op andere manieren te beoordelen, door observatie op locatie en door 360°-evaluatie, een holistische beoordeling van de student waarbij meerdere actoren in de evaluatie betrokken zijn. De auteur stelt ook het geven van punten in vraag en vestigt de aandacht op formatieve evaluatie als belangrijke leerkans in service-learning.

In hoofdstuk vijf richten Maaïke Mottart (Arteveldehogeschool) en Nicolas Standaert (KU Leuven) de aandacht op de **samenwerking met maatschappelijke partners**: Wie zijn de partners in service-learning? Hoe kan je maatschappelijke partners betrekken? Wat is de meerwaarde van service-learning voor hen? De auteurs verkennen de verschillende manieren waarop je maatschappelijke actoren kan betrekken bij service-learning activiteiten en wat de verwachtingen van partnerorganisaties zijn. De auteurs lichten toe hoe partnerschappen tot stand kunnen komen en hebben daarbij bijzondere aandacht voor het opzetten van strategische en duurzame partnerschappen tussen hogeronderwijsinstellingen en maatschappelijke partnerorganisaties.

In deel drie illustreren we hoe service-learning aansluit bij vijf actuele educatieve trends in hoger onderwijs: interdisciplinair leren, duurzaamheidseducatie, diversiteit, internationalisering en digitalisering. Voor elk van deze onderwijstrends tonen we de relevantie van de service-learning pedagogie.

In hoofdstuk zes breken Bram Pynoo (Hogeschool VIVES), Jan-Peter Sandler (KU Leuven), Eva Van Moer en Gerlinde Verbist (Universiteit Antwerpen) een lans voor service-learning als pedagogie om *wicked problems* op een inter-, multi- en transdisciplinaire manier te benaderen. Zij tonen service-learning als opportuniteit voor **interdisciplinair leren**. De auteurs bespreken de voordelen en aandachtspunten voor het ontwerp van interdisciplinaire service-learning en reiken enkele handvaten aan voor docenten om interdisciplinaire service-learning effectief te ondersteunen en te beoordelen.

Kathia Reynders (KU Leuven) en Kaat Somers (UCSIA vzw) zoomen in hoofdstuk zeven in op de kansen van **service-learning voor onderwijs voor duurzame ontwikkeling**. Vertrekkend vanuit de ontwikkelingsdoelstellingen (SDGs) en het 'Education for Sustainable Development' (ESD for 2030)-kader, tonen ze de verwevenheid van de service-learning pedagogie met duurzaamheidseducatie aan. De auteurs bespreken enerzijds hoe service-learning onderwijs voor duurzame ontwik-

keling kan versterken, en anderzijds hoe aandacht voor duurzaamheidsuitdagingen bestaande service-learning praktijken kan verdiepen.

In hoofdstuk acht bespreken Linde Moriau (Vrije Universiteit Brussel) en Mieke Schrooten (Odisee Hogeschool & Universiteit Antwerpen) de kansen die service-learning biedt om te leren over, in en door diversiteit. Dat doen ze aan de hand van het model van Stein. In hun hoofdstuk pleiten ze **voor diverssensitief en inclusief maatschappijbetrokken onderwijs**. Ze geven ook enkele concrete aandachtspunten mee voor inclusieve service-learning.

Hoofdstuk negen verbindt de service-learning pedagogie aan de internationale context: Bart Hofman (AP Hogeschool), Eva Van Moer, Gerlinde Verbist en Janus Verrelst (Universiteit Antwerpen) reflecteren over de kansen en risico's van **internationale service-learning**. In het hoofdstuk geven de auteurs concrete aanbevelingen voor relevante internationale uitwisseling in service-learning die waardevol is voor alle betrokkenen.

Kaat Somers (UCSIA vzw) licht in hoofdstuk tien toe hoe service-learning mee op de digitaliseringstrein van het onderwijs kan springen en toont hoe **e-service-learning** kan bijdragen aan een meer mensgerichte transitie naar een inclusieve digitale samenleving. In het hoofdstuk licht de auteur toe hoe je een effectieve integratie van technologie in service-learning praktijken kan verkrijgen, heeft ze aandacht voor de risico's en kansen van technologie in service-learning en staat ze stil bij aandachtspunten voor het ontwerpen van een succesvol e-service-learning vak.

In het vierde, concluderend deel houden Maaïke Mottart (Arteveldehogeschool) en Nicolas Standaert (KU Leuven) een pleidooi voor **service-learning als transformatieve onderwijsvorm**. Ze bespreken de mogelijkheden voor institutionele inbedding van de pedagogie en hoe service-learning als een pedagogie van grenzen kan bijdragen aan meer transformatief hoger onderwijs.

Het boek *Service-learning in hoger onderwijs – De samenleving als krachtige leeromgeving* is geschreven door partners in het Vlaams Netwerk voor Service-Learning in Hoger Onderwijs⁵, dat zich inzet voor de promotie en de verspreiding van de service-learning pedagogie in Vlaanderen. Het boek is gericht aan alle docenten en professionals die streven naar meer authentiek en maatschappijbetrokken onderwijs. We hopen met dit boek bij te dragen aan hoger onderwijs dat beantwoordt aan de nieuwe noden van onze samenleving en onze studenten.

Eindnoten

- 1 UNECSO, 2021
- 2 Asia Society & OECD, 2018; Beckers, Bamelis, Bisschops, Hermans, & Decancq, 2018; European University Association, 2021; Reynders, 2022
- 3 Hess & Ostrom, 2007
- 4 Herrington & Herrington, 2006; Mottart, 2023; Standaert, 2022
- 5 <https://www.servicelearningvlaanderen.be/>

DE SERVICE- LEARNING PEDAGOGIE

Scan deze QR-code om alles te weten te komen over de service-learning vakken die aan bod komen in dit hoofdstuk!

1

De WAT en het WAAROM van service-learning

Kaat Somers (UCSIA vzw), Maaïke Mottart (Arteveldehogeschool) & Nicolas Standaert (KU Leuven)

1 Een service-learning definitie

Een student-leerkracht die huiswerkbegeleiding geeft aan kinderen uit kansarme gezinnen, studenten sociaal werk die een jongerenwerking uit de grond stampen samen met jongeren uit een kwetsbare buurt, studenten architectuur die samen met thuislozen mobiele woonunits ontwerpen, en studenten ingenieurswetenschappen die samen met studenten uit Benin een waterinstallatie ontwerpen die in de lokale context duurzaam kan gebruikt worden.

Bovenstaande voorbeelden zijn allemaal vormen van service-learning. In service-learning gaan studenten een maatschappelijke dienstverlening of 'service' aan die aansluit bij de leerinhouden van hun opleiding. Deze pedagogie helpt studenten om hun persoonlijk en professioneel leren te koppelen aan 'de wereld', de authentieke context van de samenleving waarin ze leven.¹ De voorbeelden tonen aan dat je service-learning op veel verschillende manieren kan invullen. Maar hoewel service-learning vakken in alle geuren en kleuren bestaan, kunnen we in de verscheidenheid ook enkele kerncomponenten identificeren die service-learning praktijken karakteriseren. Op basis van deze kerncomponenten formuleert de European Association of Service-Learning in Higher Education (EASLHE)² volgende definitie:

'Service-learning in hoger onderwijs is een ervaringsgerichte onderwijsmethode waarbij studenten zich engageren in dienst van de samenleving, kritisch reflecteren op deze ervaring en er persoon-

lijk, sociaal en academisch uit leren. De activiteiten richten zich op humane, sociale en ecologische noden vanuit het perspectief van sociale rechtvaardigheid en duurzame ontwikkeling, en zijn erop gericht het leren in hoger onderwijs te verrijken, de burgerlijke verantwoordelijkheid te bevorderen en gemeenschappen en de samenleving te versterken. Service-learning wordt altijd erkend met studiepunten (ECTS).'

Uit de definitie van EASLHE kunnen we drie kerncomponenten destilleren die aanwezig moeten zijn om van een service-learning praktijk te kunnen spreken: engagement gericht op maatschappelijke dienstverlening, een vakinhoudelijk, persoonlijk en maatschappelijk leerproces, en kritische reflectie. We kunnen deze componenten samenvatten in drie werkwoorden: engageren, leren en reflecteren.

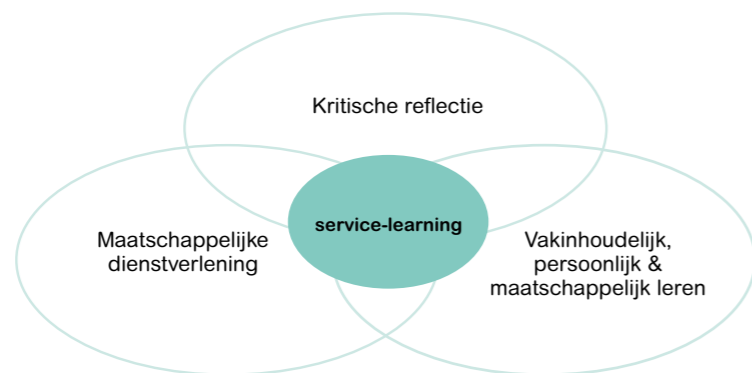

FIG 1: De drie kerncomponenten van service-learning

2 De drie kerncomponenten van service-learning

2.1 Engageren – Maatschappelijke dienstverlening

Service-learning is een vorm van ervaringsgericht onderwijs. Daaronder verstaan we onderwijsvormen die de nadruk leggen op praktijkervaring die doorgaans buiten de schoolse context plaatsvindt.³ Om van service-learning te kunnen spreken,

In service-learning stelt een student zich ten dienste van een organisatie, gemeenschap of de samenleving als geheel.

moet de praktijkervaring er een van maatschappelijk engagement zijn, waarbij de student zich ten dienste stelt van een organisatie, gemeenschap of de samenleving als geheel. Vaak wordt in service-learning samengewerkt met maatschappelijk kwetsbare groepen of organisaties die met deze groepen werken. Met 'maatschappelijk kwetsbaar' bedoelen we (groepen van) personen die een risico lopen om actief gekwetst te worden door de georganiseerde maatschappij als zodanig. Voorbeelden van maatschappelijk kwetsbare groepen zijn kansarme jongeren, vluchtelingen, of mensen met een beperking.⁴

Service-learning streeft naar horizontale solidariteit, waarbij beide partners van en door elkaar leren. Beide partners geven en ontvangen, waardoor een wederkerige relatie ontstaat waarin beiden een actieve rol opnemen.

In service-learning doen studenten geen dienstverlening vóór maatschappelijke partners, maar samen mét hen. Tijdens de ervaring worden kennis en expertise wederzijds uitgewisseld, waarbij student en samenleving van en door elkaar leren. We spreken hierbij van 'horizontale solidariteit', in tegenstelling tot traditionele of verticale solidariteit. Bij verticale solidariteit is er een hiërarchisch onderscheid tussen de *gever* en de *ontvanger*. In een dergelijke relatie is de overdracht eenzijdig: de hulpverlener verleent hulp, expertise en ondersteuning, terwijl de ontvanger, de persoon in nood, een passieve rol heeft.⁵ Bij horizontale solidariteit bevinden beide actoren zich op eenzelfde, gelijkwaardige positie omdat de kennis en ervaring waarover ze beiden beschikken erkend wordt. Beiden geven en ontvangen, waardoor een wederkerige relatie ontstaat waarin zowel student als maatschappelijke partner een actieve rol opnemen.

In het vak 'Gevangenisstraf als doorleefde realiteit' volgen masterstudenten rechten, criminologie en theologie van de KU Leuven samenles met gedetineerde deelnemers in de centrale gevangenis van Leuven. Samen denken ze na over de ethiek van de straf en de zin en onzin van de gevangenis. Theoretische inputs en groepsdiscussies volgen elkaar op. Centraal staat de gelijkwaardige uitwisseling tussen studenten 'van binnen' en studenten 'van buiten'. Beide groepen brengen hun eigen expertise en visie binnen: de een vooral vanuit de theorie, de ander vooral vanuit de ervaring van detentie.

Horizontale solidariteit vormt een kernprincipe van de service-learning pedagogie. In Latijns-Amerika, waar service-learning al langere tijd ingebed is in het onderwijs, wordt zelfs systematisch de Spaanse term *aprendizaje-servicio solidario* (solidarity service-learning) gebruikt, die het belang van horizontale solidariteit tussen stakeholders extra benadrukt.⁶

De dienst die een student verleent, moet een meerwaarde hebben voor zowel de student als de samenleving. Om deze meerwaarde te garanderen, vertrekt een service-learning praktijk steeds vanuit een reële maatschappelijke nood.

Naast horizontale solidariteit, is ook reciprociteit of wederkerigheid een noodzakelijke voorwaarde voor een kwaliteitsvol service-learning vak. De dienst die een student verleent, moet een meerwaarde hebben voor zowel de student als voor de organisatie en de samenleving. De organisatie en de doelgroep hebben baat bij deze dienstverlening, en de praktijkervaring biedt relevante leerkanalen voor de student. Om te garanderen dat de maatschappelijke partner een meerwaarde haalt uit de dienstverlening, vertrekken service-learning praktijken steeds vanuit reële maatschappelijke noden. In co-creatie formuleren docent, student en maatschappelijke partner samen deze noden, waarbij de kennis en ervaringen van elk van deze partners in elke fase van het proces worden herkend en erkend.⁷ In het hoofdstuk 'Partners in en voor sociale verandering' gaan we dieper in op het smeden van duurzame relaties tussen hogeronderwijsinstellingen en de samenleving.

Studenten kunnen zich in een service-learning traject op verschillende manieren engageren, zowel direct als indirect.⁸ Bij directe vormen van service-learning werkt de student rechtstreeks samen met (groepen van) mensen in de samenleving, bijvoorbeeld als medewerker bij een voedselbank of als buddy voor een jongere met een migratieachtergrond. Bij indirecte service-learning verzorgt de student een maatschappelijke dienst via een partnerorganisatie, zonder rechtstreeks contact te hebben met de doelgroep van die organisatie. Een student kan bijvoorbeeld een onderzoek uitvoeren of een communicatiestrategie uitwerken voor een non-profitorganisatie om de belangen van haar doelgroep beter te behartigen. Belangrijk hierbij is dat het niet louter om consultancyopdrachten gaat, maar dat de student daadwerkelijk samenwerkt met de partnerorganisatie in kwestie en leert over de maatschappelijke problematiek.

Tapia⁹ gebruikt de *metafoor van de visser* om drie dimensies van maatschappelijk engagement in service-learning te symboliseren. Ze ziet de vis, de hengel en de zee/het meer als drie complementaire strategieën van maatschappelijk engagement in service-learning. De *vis* vertegenwoordigt rechtstreeks aangeboden goederen en diensten, bijvoorbeeld als reactie op een noodsituatie. Ook bewustmakingscampagnes vallen hieronder: in plaats van goederen wordt dan informatie gedeeld die relevant is voor de doelgroep. Directe hulpverlening is nodig, en service-learning praktijken kunnen daarmee een waardevolle maatschappelijke impact genereren. De *hengel* symboliseert het *leren vissen*, de uitwisseling of overdracht van kennis waarmee betrokkenen hun problemen autonoom kunnen oplossen. Het gaat hier over een meer empowerende insteek van service-learning: lokale gemeenschappen en maatschappelijk kwetsbare groepen nemen samen met studenten zelf het heft

in handen om hun situatie te verbeteren. Tot slot verwijst de *zee* of het *meer* naar de (lokale) gemeenschap: je kan een visser een hengel geven, maar als het water verontreinigd is en alle vissen dood zijn door illegale lozingen van een fabriek verderop, heeft de visser daar weinig aan. Service-learning zet daarom ook in op sociale actie en streeft naar structurele verandering voor meer rechtvaardigheid en gelijkheid in de samenleving.

2.2 Leren – Vakinhoudelijk, persoonlijk en maatschappelijk leerproces

Volgens de ervaringsgerichte leertheorie van Kolb¹⁰ is leren een continu proces dat gevoed wordt door ervaringen waarin studenten hun kennis voortdurend toetsen en hertoetsen. Het leren vindt zowel binnen als buiten de onderwijscontext plaats, en zowel formeel als informeel. Door te leren in een authentieke omgeving en actief in contact te treden met anderen, krijgt dat wat geleerd en onderwezen wordt betekenis.

Omdat het maatschappelijk engagement steeds is gekoppeld aan vakinhoud en reflectie, leren studenten in een service-learning vak op vakinhoudelijk, professioneel, persoonlijk, en sociaal-maatschappelijk vlak. Deze domeinen zijn wederzijds afhankelijk, zodat het leren op één vlak vaak ook leidt tot leren op een ander.¹¹ We noemen dit ook wel holistisch of integraal onderwijs.¹²

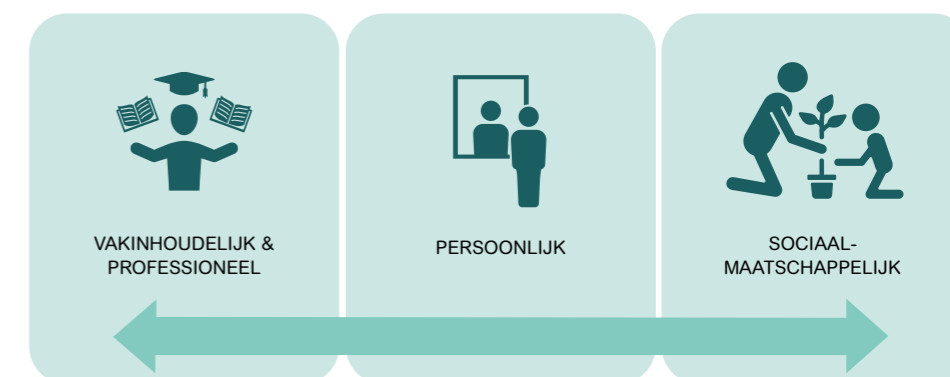

FIG 2: Drie domeinen van leren, aangepast naar KU Leuven (2023)